

محلله سرخاب

سرخاب، که امروزه یکی از محللات بزرگ و قدیمی شهر و در حوزه استحقاقی منطقه یک شهرداری تبریز و در مجاورت کوه عینالی قرار دارد.

پژوهش: کریم میمنت نژاد
تدیون: زهرا صنم نو

سرخاب، که امروزه یکی از محللات بزرگ و قدیمی شهر و در حوزه استحقاقی منطقه یک شهرداری تبریز و در مجاورت کوه عینالی قرار دارد، از دیرباز تاکنون قبله عشاق و دلدادگان کوی عشق بوده است. اهمیت سرخاب در میان محللات تبریز بیش از آن است که در تصور ما بگنجد. به این سبب اهمیتی که در گذشته و در میان ادبا، شعرا، عرفا و دیگر بزرگان داشته است، موجب تمایز بیشتر این محلله از سایر محللات تبریز گشته است. در زمینه افتخارات این محلله همین بس که مولانا جلال‌الدین محمد بلخی رومی (مولوی) در مورد آن فرمود است:

به تبریز ار شوی ساکن زهی دولت زهی رفعت
به سرخاب ار شوی مدفون زهی روحا زهی راحت

در نقشه دارالسلطنه تبریز سرخاب را محله ای می بینیم که از شرق و جنوب به باغمیشه، از غرب به شتریان، از جنوب غربی به محله چهارمنار و از شمال به کو‌ه‌های سرخ فام عینالی محدود شده است. مرز بین محللات سرخاب و چهارمنار، رودخانه میدانچایی است اما تعیین مرز بین این محله با شتریان و باغمیشه اندکی دشوار است. مرز بین سرخاب و باغمیشه به این صورت است که اگر از پل قاری تا مقبره سیدحمزه خطی فرضی رسم کنیم که در نزدیکی سیدحمزه اندکی به سمت شرق متمایل شود، و سپس این خط بصورت مسقیم و به موازات میدانچایی تا سیلاب قوشخانه و سپس به موازات سیلاب ملا زینال امتداد یابد، در این صورت شرق و جنوب این خط محله باغمیشه، و طرف مقابل آن محله سرخاب خواهد بود. در طرف مقابل، مرز بین شتریان و سرخاب بصورتی است که در نزدیکی میدانچایی دماغ‌های که از مسجد آقا میرعبدالعلی تا کاروانسرای ناظما لتجار را شامل می‌شود، متعلق به محله سرخاب بوده و از کاروانسرای گفته شده تا شمال تبریز، خطی تقریباً عمودی و اندکی متمایل به شرق این دو محله را از یکدیگر جدا ساخته است. بنابراین بر طبق این نقشه، کوچه یحیی خان، حمام نصراله خان، حمام کلانتر، مسجد آقا میرعبدالعلی، خانه آقا شاهزاده، بازارچه حاجی علی اکبر، حمام و بازارچه اسد بیگ و مسجد آقار در محدوده محله سرخاب واقع شده اند.

کلمه سرخاب در فارسی از دو بخش سرخ و آب تشکیل شده و به معنی "آب قرمز" است. با توجه به قرار گرفتن محله سرخاب در دامنه کو‌ه‌های سرخ فام عینالی و همچنین وجود سیلابهایی در آن نواحی، احتمالاً میتوان دلیل مسمی شدن این محله به سرخاب را جاری شدن آبهای گل آلودی دانست که به رنگ سرخ بوده است. البته گمانه‌های دیگری نیز از جمله محرف کلمه سهراب که یکی از یاران پیامبر اکرم بوده و در این مکان مدفون شده است نیز آورده اند. نادر میرزا در کتاب «تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز» در مورد این محله چنین می‌نویسد:

"کوی و بستانی بزرگ است. این کوی مرتفع و مشرف بر همه شهر است. هوای این نیک و به اعتدال است. روزها به تابستان گرم‌تر بود که خورشید بر این کوه خوش تابد. چون پاسی از شب بگذرد، سنگها را گرمی برود و هوا نیک شود. خاک این کوی سخت و با ریگ مخلوط است. چون دیوارها نهند، سخت‌تر گردد و به زمین آن رطوبت نبود. بساتین این کوی کمتر است. توت بیدانه و بادام و فندق و امرود آن نیکوست. کدخدای آن امروز میرزا جوادخان فرزند حاجی میرزااعلی وکیل دیوانخانه و از خاندان بزرگ است که بدین نامه بیاید. بقعه مبارکه سیدحمزه در این کوه است که زیارتگاه تمامی مردم شهر است و این بقعه در وسط این کوی است.

دروازه سرخاب

یکی از دروازه‌های هشتگانه تبریز بود که بر روی باروی احداث شده توسط نجف قلیخان دنبلی قرار داشت. محل دقیق این دروازه در نقشه دارالسلطنه مشخص نشده است اما میتوان آن را در نزدیکی

کاروانسرای ناظم التجار دانست. با این فرض، منطق های در مرز محلات سرخاب و شتریان را که در شمال حمام نصرالله خان واقع شده و شامل بازارچه، چندین کاروانسرا و یک حمام بوده است، میتوان به عنوان مجموعه درب سرخاب با عناصر دروازه هایش در نظر گرفت. شکل بازارچه سرخاب در نقشه دارالسلطنه مشابه سایر بازارچه های دروازه های محلات دیگر در تبریز است و بنابراین محل دقیق دروازه سرخاب را نقطه ای در شمال حمام نصرالله خان در نظر گرفت. شکل تمامی دروازه های هشتگانه تبریز همگی از یک اصول ثابت پیروی می کرده است. طوریکه از لحاظ مصالح ساختمانی و شکل متشکل از دو پایه سنگی که نیم طاق سنگی بر روی آن سوار است و بر پیشانی آن لوح مرمرین حاوی اشعار منقور بر روی آن که حاکی از جریان بازسازی دوباره شهر تبریز پس از زلزله 1193 قمری توسط نجفقلی خان دنبلی است. در طرفین پایه های سنگی دو قطعه سنگ که تصاویر شیری که با زنجیری به پای سروی بسته شده است، قرار می گیرد و بر روی رویه بیرونی درب چوبی دروازه ورقه ای فولادی میخ شده است. دروازه ها دارای دو مناره کاشیکاری شده به رنگ فیروزه ای بودند.

قناتهای سرخاب

نادر میرزا درباره دو قناتی که در زمان قاجاریه محله سرخاب را سیراب می نمود، چنین می نویسد:
"قنات خواجه علی بیگ

ندانم خواجه علی بیگ که بود و به کدام روزگار. آبی بس گواراست و بیشتر اصل آب است. این قنات نیز موقوف است. متولی به مردم باغمیشه و سرخاب و شتریان فروشد. خدای داند که آن نما به وصیت واقف صرف کنند یا جای دیگر. این چشمه نیز از مشرق به مغرب جاریست".

کهریز شاهزاده

"این قنات را نواب نصرالله دوله به سال یک هزار و دویست و هفتاد از هجرت که به آذربایجان حکمران بود احداث و حفر نمود. آبی وافر دارد. اکنون مالک آن چند تن صیرفی است و به ماسوره و نوبه بفروشد. بیشتر برزنهای ششگلان و بسیاری از کوی سرخاب را سیراب سازد. آب آن گوارا نیست. چون به انبارها گیرند به روزی چند بوی ناک شود".

باغهای محله سرخاب

قرار گرفتن محله سرخاب در دامنه کوه های عینالی موجب شده است که این محله از حیث سرسبزی و تعداد باغها، متأسفانه یکی از محلات فقیر تبریز محسوب گردد. نادر میرزا در معرفی این محله در کتاب خود به خاک سخت و مخلوط با ریگ آن اشاره می کند و می گوید: "که زمین این محله از رطوبت چندان بر خوردار نیست. با این وجود و با توجه به آب و هوای کوهستانی تبریز، این محله نیز در دوران قاجار دارای چندین باغ بوده است که معروفترین آنها باغ صفا می باشد. با نگاهی به نقشه دارالسلطنه تبریز، باغهای باغ حاجی میرزا علی دکتر- باغ صفا - باغ گل خانم و باغ کلانتر در این محله به چشم می خورند. باغ صفا یکی از چهار باغ مشهور تبریز در اعصار گذشته است که نه تنها از دیدگاه طبیعی بلکه به لحاظ سیاسی نیز از اهمیت به سزایی برخوردار بوده است. گفته می شود که این باغ متعلق به عباس میرزا نایب السلطنه، فرزند و ولیعهد فتحعلی شاه، بود. نادر میرزا باغ صفا را در شمال شهر تبریز بارها دیده و بیان می کند "باغ صفا که به شمال شهر بود و من آن باغ دیده بودم، بسیار بار؛ چون آن جایی به جهان کمتر بود.

موریس دو کوتزبوئه هم در کتاب مسافرت به ایران در توصیف باغ صفا می نویسد:

[شاهزاده عباس میرزا] اعضای سفارت را به باغ جدید الاحداث خود دعوت کردند. این باغ از میدان مشق دور نبود. . . . جاده ای که پیش گرفته بودیم ما را به خلوتگاهی که عبارت از عمارت چند مرتب های بود، برد. این باغ به سبک جدید اروپا ساخته شده. خیابانهای مرتب و آلاچیق های متعدد زینت اصلی آن است. درختهای آن هنوز سایه نیافکنده، با این حال اقامت فعلی آن هم بی صفا نیست. . . . از پلکانی به عمارت قشنگی رفتیم از آنجا تمام شهر نمایان بود. زمین اطاق از قالیهای بسیار اعلی مفروش و دیوارها به تابلوهای کوچک قشنگ زینت شده بود، از مشاهده پرده الکساندر و بناپارت که در دو طاقچه قرینه یکدیگر نهاده بودند، خیلی متعجب شدیم. تابلوی بناپارت را شبی بهتر ساخته بودند. . . . سفیر کبیر خرابی پیش آمده دیوار در باغ مشاهده کرد که نه تنها فضا را تنگ کرده بلکه باغ را هم از سر و صورت انداخته بود. از حضرت ولیعهد پرسید که چرا این دیوار را خراب نکرده اید؟ فرمود زمانی که این باغ را وسعت میدادم محتاج به خریداری مقداری از اراضی مالکین مجاور شدم ولی چون مالک زمینی که این دیوار زشت و خراب متعلق به آن است، دهقان سالخورد های است که به ماترک آبا و اجدادش علاقه تامی دارد به قیمتی که به او دادم راضی به فروش زمینش نشد؛ من هم نه تنها دلتنگ نشدم بلکه علاقه او را هم به یادگار اجدادش تقدیس و تمجید کردم و نیز جسارت او مقبول طبع من واقع شد. فعلا صبر می کنیم شاید بتوانم با ورثه او کنار بیایم.

اطلاعات کمی می توان از نقشه دارالسلطنه تبریز 1297 قمری در مورد باغ صفا به دست آورد. طرح ترسیم شده باغ در نقشه مذکور فقط حدود باغ را با زمینهای اطراف نشان می دهد و هیچ نشانه خاصی به عنوان بناهای ساخته شده در آن مشخص نیست. به نظر میرسد. باغ صفا محله ملاقات و اقامت مهمانهای دولتی بود که ظاهرا دارای بناهایی همچون کلاه فرنگی و فضاهای جنبی از جمله اندرونی، حمام، اسطبل و . . . بود.

باغ بیگم

یکی دیگر از باغهای محله سرخاب که اثری از آن در نقشه دارالسلطنه تبریز به چشم نم یخورد، باغ بیگم است که در روزگار قدیم زیبایی آن زبانزد مردم تبریز بود. خاماچی در کتاب خود «شهر من تبریز» معتقد است که مزار اکثر مشاهیر و عرفا در داخل باغ بزرگ و با صفایی قرار داشت و در کتابهای تاریخی نام «بیگم باغی» در محله سرخاب چندین بار برده شده است.

حافظ حسین کربلایی تبریزی در شرح مرقد خاقانی از باغی به نام (باغ بیگم) نام برده و می نویسد: "مرقد ملک الشعرا افضل الدین ابراهیم بن نجیب الدین علی شروانی المشتهر به خاقانی نزدیک به مزار باباحسن است از راهی که به باغ بیگم میروند، به جانب دست چپ مدفون است. خواجه ظهیر و شاهفور (شاهپور) نیشابوری هر دو آنجا مدفونند، آن محل را مقبره الشعرا می گفته اند، جای مشخص و معین بوده و حالا مندرس و منظوری است نه اثر از آنجا ماند و نه آثار". و نیز می نویسد که: "مرقد حضرت پیر رازیار در جنب باغ بیگم است که از مزارات مشهور سرخاب می باشد".

بنابراین چنین به نظر میرسد که باغ بیگم به احتمال زیاد در طول زمانهای گذشته تبدیل به قبرستانی شده است که امروزه بنای مقبره الشعرا تبریز در محل آن بنا گردیده است.

باغ قائم مقام

در حاشیه شمالی رودخانه مهرانرود (میدان چایی) بین تکیه حیدر و بازارچه سرخاب و در همسایگی خانه شادروان ثقه الاسلام شهید و کوشک قائم مقام که بعدها مدرسه رودکی شده بود و فی الحال مخروبه ای بیش نیست باغی است به نام باغ قائم مقام که در زمان حکومت نایب السلطنه شاهزاده عباس میرزا توسط وزیر لایق و کاردان و وطن پرست او در آذربایجان احداث شد و یکی از زیباترین باغهای تبریز بود که در اثر گذشت زمان رو به ویرانی نهاد تا اینکه در سال 1381 شمسی توسط شهرداری تبریز نوسازی و مرمت شد و تبدیل به پارک و گردشگاه عمومی گردید.